

МАДАНИЯТ ТААНУУ ИЛИМДЕРИ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
CULTURAL SCIENCES

Бообекова Т.

**ТИЛ ЖАНА СӨЗ СҮЙЛӨӨ – ТЕАТР ИСКУССТВОСУНУН
ЭҢ НЕГИЗГИ КУРАЛЫ**

Бообекова Т.

**ЯЗЫК И РЕЧЬ – ОСНОВНОЙ ИНСТРУМЕНТ
ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА**

T. Boobekova

**LANGUAGE AND SPEECH IS THE MAIN TOOL
THEATRICAL ART**

УДК: 378.016/792

Макалa театр искусствосундагы тилдин, сөз сүйлөө маданиятынын абалы жөнүндө, бүгүнкү күндөгү орду жана тил чеберчилигинин өнөрпоздорунун өз эне тилинин нукура улуттук колоритин жоготпой, сактап калуу жоопкерчилигинин көйгөлөрүн көтөрөт. Эне тилдин милдетин, өздүк мүнөзүн, ордун, улуттук маданияттын салттуу баалуулуктарын жана «тил» маданиятынын тарыхын (кечээгисин, бүгүнкүсүн, эртеңкисин) түшүнүү, театрдын жаши муундарын даярдоо маселеси, окутуучуларга коюлган талап каралат. Окуу программасындагы азыркы жана классикалык адабий чыгармалардын «тили, сөз сүйлөө» багыты жөнүндө сөз болот. Учурдагы театр искусствосунун олуттуу көйгөйлөрү: репертуар маселеси, драматургия, режиссура, театр сынчысы, башкача айтканда жогорку билимдүү, терең профессионалдуу деңгээлдеги, атайын кесиптик багытта даярдалган кадрлардын жетишсиздиги, угуучу, көрүүчү менен артистердин руханий байланыштарынын зарылдыгы тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: тил, сөз сүйлөө, улуттук колорит, байламта, чыныгы искусство, адабий тил, классикалык адабият, учурдук адабият, көйгөй, бирдиктүү норма.

Статья поднимает вопросы о состоянии языка в театральном искусстве, культуры речи, место и ответственность искусствоведов за сохранение подлинного национального колорита родного языка. Рассматриваются вопросы понимания задач личного характера, места родного языка, традиционных ценностей национальной культуры и истории культуры «языка» (вчерашний, сегодняшний, завтрашний), подготовки молодого поколения театра и требования, предъявляемые к преподавателям. Речь пойдет о направлении «языка, речи» в учебных программах современных и

классических литературных произведений. Серьезными проблемами современного театрального искусства являются: проблема репертуара, драматургия, режиссура, театральный критик, то есть нехватка кадров с высшим образованием, глубоким профессиональным уровнем, специально подготовленными профессиональными направлениями, необходимость духовных связей слушателей, зрителей и артистов.

Ключевые слова: язык, речь, национальный колорит, связка, подлинное искусство, литературный язык, классическая литература, современная литература, проблема, единая норма.

The article raises questions about the state of language in theatrical art, culture of speech, the place and responsibility of art historians for the preservation of the true national color of the native language. The questions of understanding the problems of personal character, place of native language, traditional values of national culture and history of culture of "language" (yesterday, today, tomorrow), training of the young generation of theater and the requirements for teachers are considered. It will focus on the direction of "language, speech" in the curriculum of modern and classical literary works. Serious problems of modern theatric t-tion of art are: the problem of repertoire, dramaturgy, directing, theatre critic, that is, the lack of personnel with higher education, a deep professional level, specially prepared by professional areas, the need for spiritual connections, listeners, viewers, and artists.

Key words: language, speech, national color, ligament, genuine art, literary language, classical literature, modern literature, problem, single norm.

Театр, искусствонун башка тармактары сыяктуу эле, коомдун идеологиялык багытын көтөрүүчү негизги тармактардын бири.

Театр – турмуштук татаал нерселерди түшүндүрүүчү чыныгы искусство. Ал турмуштук чындыкты терең өлчөмдө, б.а. кемитпей да, ашырбай да чагылдыруу, жеткирүү парзын аткарат.

Адамзат болсо, театрды коомдук аң-сезимдин бир формасы катары кабыл алганга ондогон кылымдар боюу көнүп алган. Ал эми мурдагы СССРдин дорунда театрды коомдук-руханий тарбиянын (иш жүзүндө идеологиялык тарбия) инструменти катары колдонуу жана ошого жараша аны баалоо принциптери да өкүм сүргөн [1].

Тил менен сөз сахнадагы артисттер, теле көрсөтүү менен радиоуктуруулардагы дикторлор, журналистер жана ар кыл чыгармачылык багыттагы сөз чеберлери аркылуу угуучуларга, көрүүчүлөргө түздөн түз жеткирилет. Демек, алынган чыгармалар менен тил кесипкөйлөрүнүн жана ошол кесипкөйлөр менен угуучу, көрүүчүлөрдүн жан дүйнөлөрүн, ой тутумдарын байланыштырып турган байламта болуп, «тил, сөз» кызмат кылат. Театр искусствосунун негиз салуучусу К.С.Станиславский: «Сахнада жансыз, сезимсиз сөздөр болбош керек. Ал жерде идеясыз жана аракетсиз сөздөрдүн да кереги жок» [2] - деп айткан.

Сүйлөө – бул кыймылдоо. Бул ишмердүүлүк, башкаларга өзүбүздүн көз караштарыбызды жеткирүүнү камсыз кылат.

Угуу – бул, эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын кабыл алуу, ал эми сүйлөө – ошол көргөн образдарды, окуяларды сүрөттөө аркылуу көрүүчүлөргө жеткирүү, таасирлентип тарбиялоо.

Ар бир учурдагы не бир белгилүү драматургдар пьесаларындагы образдар аркылуу тилдин жана сөздүн ордуна, күчүнө өтө чоң маани берип келишкен. Буга Бразилиялык драматург Гильерме Фигейредонун «Түлкү жана жүзүм (Эзоп)» деген пьесасындагы башкы каарман, Эзоптун тил, сөзгө берген мүнөздөмөсү мисал боло алат.

«Тилден жакшы эмне болушу мүмкүн? Тил бизди бириктирет. Тил болбосо, биз эч нерсе билдире алмак эмеспиз. Тил илимдин ачкычы, чындыктын жана акылдын куралы болуп эсептелет. Тилдин жардамы менен шаарлар курулат, тилдин жардамы менен биз сүйүүбүздү билдиребиз. Тил аркылуу сабак беришет, ишендиришет, туура жолго салышат, сыйынышат, түшүндүрүшөт, ырдашат, сүрөттөшөт, далилдешет, чечимге келишет. Тил менен «эне», «сүйүк-

түм», «Кудай» деп айтышат. Тил менен «ооба» деп айтабыз. Тил аскерлерге жеңишке жетүүгө буйрук берет.

Тил – бардык бузукулуктун булагы. Чагымдардын башаты, тил бардык талаш-тартыштардын энеси. Тил алдайт, жарышат, кууланат, кордойт, коркоктук менен жашынат, тил кайыр сурайт, каргайт, шилекейин агызат, заарын чачат, жалаа жабат, сатат, азгырат. Тил менен биз «өл», «кул» дейбиз» [3].

Театрдагы чыгармачылыктын негизи, сөздүн күчүндө жана анын маанисинде болот. Маанисиз сөзгө сахнада орун жок. Чыгармачылык менен иштөө учурунда сөздөр – автордуку, ал эми, мааниси – артисттен болот. Пьесанын маани-маңызын театрдын сахнасында гана толугу менен билүүгө болот. Спектакль учурунда жана улам спектакль кайталанып ойнолгон сайын, артистин тили, сөзү аркылуу жаралып, тартууланып жаткан пьесанын маанисинин, тирилтилген жан дүйнөсүн сезүүгө болот. Бул процесстин баары, сахна аркылуу тил жана сөз сүйлөө багытында, тиешелүү деңгээлде милдеттүү түрдө аткарылуусу абзел.

Театр өнөрүн аркалаган сахна чеберлеринин тил, сөзгө болгон өтө жоопкерчиликтүү, билимдүүлүк менен кылган мамилелери ар бир мезгилде байкалып келген.

Кыргыз театр кесипкөйлөрүнүн арасынан өзгөчө алып карай турган чыгармачыл таланттар, сахнанын залкарлары чыккан.

Улуу таланттар СССР эл артистери: М.Рыскулов, Б.Кыдыкеева, Д. Күйүкова; КР эл артистери: С. Жумадылов, Г. Дулатова, Д. Байтобетов тил, сөзгө ушунчалык жан киргизип, эне тилдин кооздугун, уккулуктуулугун, маңыздуулугун чегине жеткире көрүүчү, угуучуларга арнашкан. КР эл артисти, профессор Г. Дулатова артистик чөйрөдөн эң алгачкы болуп, «Кыргыз театрынын сахналык кеби» окуу куралын жазып, тил менен сөздүн тазалыгы, тактыгын сакталышына талап койгон. 90 жылдык тарыхы бар кыргыз театрынын кулачында жогорку аталган чыгаан таланттардын катары кеңири.

Улуттук маданияттын бирден бир эң негизги тармагы болгон профессионалдуу театр искусствосунун бүгүнкү күндөгү тил – сөз сүйлөө маданиятынын абалына жана театрлар үчүн даярдалып жаткан кадрлар маселесине тиешелүү деңгээлде көңүл буруу, орчундуу маселе болуп саналат.

Театр жүргүзгөн идеологиялык жүктү көтөрүп, кеңири массага жеткире турган театрдын

кесипкөйлөрү: драматургдар, режиссерлор, актерлор, адабияттык бөлүм башчылары, сценарграф-сүрөтчүлөр, музыка, жарык берүүчүлөр жана администрациялык жетекчилери болуп эсептелишет. Аталган кесипкөйлөрдүн ээлеген кызмат орундары боюнча тиешелүү кесиптик билими жана театр искусствосу тууралуу терең түшүнүктөрү болуусу өтө зарыл иш-чара.

Театрдын кесипкөйлөрү бардык учурда тең өздөрүнүн инсандык, граждандык жана профессионалдуу кадрлык деңгээлдеринин күчү менен, өзүнүн тили, адамдык дили аркылуу көрүүчүлөрүнө, алардын өздөрүнүн турмуштагы бардык көйгөйлүү маселелерин «күзгү» сымал чагылдырып көрсөтүп, алардын жан дүйнөлөрүн азыктандырышат. Чыныгы жашоо, тагдырлар түйүнү, эч кандай «экспериментке» баш ийбейт, ал табият менен биргеликте жаралып, анын тартиби менен жашайт. Демек, сахнадагы актёр – «адам», жөн гана бирөөнү туурап берүү үчүн эмес, турмуштун өзүндөгүдөй терең психологиялуу, эмоционалдуу, максаттуу, маани-маңыздуу деңгээлде жашап берүүсү абзел.

Артистпи, студентпи же кайсы бир тил чебериби, эне тилдеги көп колдонулбай келаткан нукура улуттук сөздөрдү туура айта албаса же анын маанисине түшүнүгү жетпей чоочуркаса, демек, ал сөздөр аркылуу бериле турган улуттук өзгөчөлүктөр, мезгилдик мүнөздөр жана образдык түшүнүктөр, угуучу менен көрүүчүгө жеткиликсиз болуп калат.

Тилдин-сөздүн чеберчилигине жетүүдө, искусство жана маданият кесипкөйлөрүн даярдоодогу бирден бир өтө керектүү болгон «Сахна тили жана көркөм окуу» курсунун ролу чоң. Бул окуу программанын максаты – чыгарманын (сүйлөм, сөздөрдүн) өзөгүн, терең философиялык маани-маңызынын, эмоциялык (сезим) абалдарын жеткиликтүү талдай билүүгө жана түшүнүктүү адабий тилде, эң мыкты Дикция менен сүйлөөгө үйрөтөт. Ар кандай улуттук тилдин өзгөчөлүгүн аныктап, түшүнүп пайдаланууга тарбиялайт.

Ушундай максатты көздөп, өлкөбүздөгү атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайларындагы «сахна тили жана көркөм окуу» курсунун окуу программаларына алына турган адабияттарды тандап пайдаланууда мугалимдер, төмөндөгүдөй суроолордун негизинде иш алып барышат.

1. Бүгүнкү күндөгү кара сөз, поэзия жана драма жанрларынын нормадан тышкаркы лексикага пикири, түшүнүгү кандай?

2. Классикалык жана учурдук сөздөрдүн өз ара байланышы барбы? Болсо, кайсы деңгээлде?

3. Азыркы учурдагы драматургия багытындагы автордук сөздөрдүн «тил» өнүгүү тенденциясы кандай?

4. «Сахна тили жана көркөм окуу» курсунун окуу программаларына учурдук «Суперзаманбап» авторлордун тили менен жазылган чыгармаларды алууга болобу, же классикалык чыгармалар менен гана чектелүү керекпи?

Коомдун жана андагы адамдардын психологиясынын табитинин өзгөрүшүнө байланыштуу, жашоонун мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн да өзгөрүүсү байкалат. Ошонун негизинде, учурдагы чыгармалардагы ой сезимдерди, чиеленишкен тагдырлардын татаал түйүндөрүн адабий тилдин жардамы менен, жалпыга жеткиликтүү деңгээлде берүү талап кылынат.

Антпесе, келечектеги эне тил жана сөз сүйлөө супсак, зериктирме, майда болуп, нукура улуттук мүнөздөгү тил, маңыздуу маанисинен ажырап калуусу мүмкүн. Тил, сөз жекече, утурдуктун негизинде эмес, жалпы бүтүн биримдикке алып келген мыйзам ченемдердин негизинде гана өнүгөт. Ошондо гана улуттук классикалык адабий тил менен учурдук адабий тил ажырымда болбой өз ара байланышта, биримдикте болот. Ошондо гана атайын театралдык окуу жайларынын программаларына жалаң классикалык же болбосо учурдун эле чыгармаларын киргизүү керекпи, жокпу деген суроо коюлбайт. Байыртан түптөлүп, калыптанып өнүгүп жаткан эне тил, бир бүтүм феномен болуп каралат.

Кийинки мезгилдерде, коомдун өзгөрүү шартынын таасири менен, жалпы эле жаштар арасында, «деградация» пайда болууда. Окууга тапшырып жаткан абитуриенттер негизинен китеп окууга ниеттенишпегендиктен, лексикалык жактан жан кейитээрлик абалдарды кездештирүүгө болот.

Атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайларына тапшырып атышкан абитуриенттердин арасында, эне тилиндеги сөздөрдү, сүйлөмдөрдү туура окуй албагандары да учурайт. Алар, мектеп босогосун аттап чыгышкан (11-кл.бүтүрүп), орто билими жөнүндө аттестатына ээ болушкан эле жаштардан. Ошондон улам, мектеп программасындагы «кыргыз тили жана адабият» сабактарынын тиешелүү деңгээлде окутулушуна маани берип, окуу куралдарынын окуучуларга жеткиликтүү деңгээлде түзүлүшүнө жоопкерчиликтүү мамиле жасалса де-

ген ой толгоо туулат. Ансыз да азыркы муундун бүткүл дити, убактылары интернет оюну, наушниктер, мобилдик (эсемес) оюндарына бурулган.

Ал эми жогорку окуу жайга өткөндөрдүн көпчүлүгүнүн убактыларын «акча табуу» кызыкчылыгы ээлеп алган. Турмуш шарттарынын жетишсиздигинен улам, ар кандай мүнөздөгү иштерде иштеп, окуусунун контрагын, жашаган квартира акысын, ж.б. тиричилик шарттарынын жеке өзү чечишке мажбур болуудан улам, билим деңгээлин жогорулатуу үчүн, китеп окуу зарылчылыгын ишке ашырбагандар да учурайт. Ошондуктан, кийинки муундун кайсы бир бөлүгү «технизмге» баш оту менен тартылып баратканы байкалат. Мындай көрүнүштү искусствонун эң маанилүү тармагы болгон театрдын жаш кадрларынын катарынан да байкоого болот. Театр тил менен сөздүн бирдиктүү нормасы менен жашайт. Ал нормадан баш тартуу, сүйлөө маданиятынын бузулуусуна алып келет.

Бирдиктүү норманын сакталышы азыркы учурдагы эң актуалдуу маселеден болуп эсептелет.

Азыркы учурда атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайларга келип тапшырып жаткан абитуриенттердин билим деңгээлдериндеги мезгилге карата ажырымдан тышкары да грамматикалык билимсиздик, сабатсыздык ойлонтчу олуттуу маселе болуп калды. Азыркы мектеп бүтүрүүчүлөрүнөн тыныш белгилеринин маанисине көңүл бурулбай калгандыкты учуратууга туура келет. «Тыныш белгилери жазуу аркылуу баяндалып жаткан ой-пикирдин так, түшүнүктүү болуп берилишин камсыз кылуу үчүн колдонулат. Тыныш белгилери сүйлөмдүн синтаксистик курулушун туура талдоого да көмөк берет», - деп туура белгилешет окумуштуулар [4].

Тыныш белгилери өздөрүнө милдеттүү түрдө, үн интонацияларын талап кылышат. Чекит, үтүр, суроо, илеп жана башка белгилеринин өздөрүнө таандык, ар бирине мүнөздүү, өзгөчө үн фигуралары болот. Бул интонацияларсыз алар өздөрүнүн милдетин аткарууга мүмкүн эмес. Тилдин жана сөз сүйлөөнүн, ар бир тыныш белгисине ылайыктуу интонацияны талап кылган, өзүнүн өзгөчө бир табияты бар. Тыныш белгилердин сүйлөө процессинде маанисин билүү сөз өнөрү үчүн эң зарыл.

Сөз сүйлөө даярдыгы төмөндөгүдөй процесстерден турат:

1. Пьесанын жана ролдун мааниси, мазмуну, максатын тактоо.
2. Элес жаратуу.
3. Ички окуяны түзүү.
4. Сүйлөө ритмдерин тактоо.
5. Логикалык жана психологиялык тынымдарды аныктоо.
6. Тыныш белгилерин таануу.
7. Интонацияларды (кыраат) табуу.

Ошентип, сөз сүйлөөнүн жана тилдин үстүндө иштөө, сүйлөө ритмдерин тактоодон, башкача айтканда, логикалык тынымдарды коюудан башталышы керек.

Тыным чоң мааниге ээ. Сүйлөө, логикалык тынымсыз – сабатсыз болсо, психологиялык тынымсыз – жансыз болот. Логикалык пауза – акылга, психологиялык пауза – сезимге кызмат кылат. Тыным – биздин сөз сүйлөөбүздүн эң маанилүү элементи жана анын эң негизги бир көзүрү болуп саналат.

Актёр, эң негизгиси, добуштун жана сөз сүйлөөнүн күчү, үндүн бийиктигинде жана кыйкырыкта эмес, туура интонацияда экендигин билүүсү зарыл [5].

Сөздөр артист үчүн жөн гана добуш (үн) эмес, образдарды козгой турган элемент болуп саналат. Ошондуктан, сахнада сөз аркылуу байланышуу учурунда, бир эле кулака эмес, көздөргө да кайрылуу керек.

Окуп билгенибиздей, «тил, сөз» ар бир улуттун улуттук өзгөчөлүгүн аныктай турган, ошону менен бирге эле улутту сактап калуучу курал. «Улуттук тил – ар бир улуттун тарыхын, салт-санаасын, менталитетин, өз ара салттуу карым-катнашын жана өнүгүп-өсүү жолун даңазалаган эң негизги курал болуп эсептелет» [6]. Айтылган ой-пикир улутубуздун адабият, искусство менен маданият кесипкөйлөрүнө, өзгөчө, театр тармагынын чыгармачыл кызматкерлерине, ошондой эле мамлекетибиздин келечек ээлеринин бардык катмарларына тиешелүү болуп, улуттук эне тилибиздин кечээгисин сактоо менен, бүгүнкүсүн аздектеп, эртеңине аяр мамиле жасоону милдеттендирет.

Анткени менен дүйнөгө белгилүү классиктердей эле, ар бир өлкөдө азыркы учурдун классиктери дагы жаралууда. Бул кубана турган нерсе. Окуу программаларында болочок искусство менен маданияттын кесипкөйлөрү кандай гана тил, сөздү пайдаланышпасын, адабияттык тил менен учурдук тилдин байланышы ажырымсыз жана максаттуу болгону талапка ылайык болот.

Акыркы жылдарда өлкөбүздөгү атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайлардын ортосунда өткөрүлүп жаткан студенттик жана мектептер арасындагы «театралдык фестивалдар» жакшы саамалык болууда. Бул өткөрүлүп жаткан фестивалдардын максаты: тил жана сүйлөө техникасынын системалык каражаттары болгон Дикция, дем алуу жана сүйлөө үнүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачуу, өстүрүү. Ошону менен бирге фестивалдын катышуучуларына сөздүн маани-маңызын терең түшүнүүгө жардам берип, адабият жана маданият менен искусство багыттары боюнча түшүнүктөрүн кеңейтип, жаңы жаш таланттарга өзүн көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Улуттук маданияттын салттык баалуулуктарын сактап калуу максатын көздөп, «жаңы жемиштүү - эксперименталдык», б.а. «учурга чейинки театр искусствосун бузуп өзгөртүү, жаңылоо» тенденциясынын кайсы бир проблемаларын тереңирээк мааниде карап көрүү зарылчылыгы жаралууда. Кандай жаңылануу, кайсы гана мезгил болбосун, «тил-сөз» - театр искусствосунун эң негизги иш куралы экендигин унутпоо талапка ылайык.

Тилеке каршы «жаңы жемиштүү – эксперименталдык» багытты көздөп коюлуп, чечмеленип жаткан спектаклдердин арасында андай кемитүүлөр да, ашыруулар да кеңири орун алып атканы байкалат.

Андай шартта «тил-сөз» жеткиликсиз абалда гана калбастан, кайсы бир учурда таптакыр керексиз, түшүнүксүз да болуп калаары өкүнүч туудурат. Ошонун негизинде, учурдагы сахнада айтылып жаткан сөздөр көбүнесе, адабияттык тилге тиешелүү эмес экендиги байкалат. Башкача айтканда, ар кандай диалектеги жана «жаргондук» сөздөрдүн кеңири таралышы, улуттук нукура адабий тилдин, баланын оорусундай ооруп калуусуна себепкер болуп калышы күтүлөт. Азыркы коомдук түзүлүшкө байланыштуу, ар кимдин табигый кабылдоо дараметине, билим деңгээлине, акыл-парасатына жараша бурмаланып айтылып жүргөн улуттук тилибизге «келгин-жаргондуу» сөздөр, негизинен социалдык жактан өз ордун таппагандардын тили болуп эсептелип, алар адабияттык тилге кирбейт. Азыр классикалык эмес, учурдук «жаңы» тил менен жазылган сценарийлер, пьесалар да театрлардын репертуарларынан байма-бай орун алууда. Кээ бир авторлордун чыгармаларында терең маанини өзүнө жүктөгөн сөздөрдөн ажырымда болгону байкалат.

Ошол себептен сценарийлердин, драматургиянын тилинин эстетикалык деңгээли купулга толо бербей калат.

Театрлардын репертуарларында көбүнчө костюмдук, жарык эффекттерине таянган, «жаңы жемиштүү – эксперименталдык» формадагы пластикалык чечилиш тенденциясы негизги орунду ээлөөдөн улам, сахнадагы тил менен сөздүн аткаруучу милдети жеткиликсиз болуп калуусу күтүлөт.

Сөздөрдү курган ар бир добуштун өз жаны, өз жаратылышы, өз мазмуну болот, сүйлөп жаткан адам алардын баарын сезиши зарыл. Эгерде сөз жашоо менен байланышы жок, жасалма, механикалык, супсак кош көңүл, жансыз, бош айтылса, андай сөз жүрөгү сокпой калган өлүк сымал болуп калат.

Пьесалардагы көрүүчү үчүн зарыл болгон репликаларга (тил, сөзгө) караганда, автордук баяндама ремаркалардын көбүрөөк берилиши, спектаклдин деңгээлине залакасын тийгизет. Кандай болсо да, «тил-сөз» искусствосунун техникасы классикалык да, учурдук да чыгармаларды (татыктууларын) талап кылат. Искусствонун дээрлик бардык түрүндө кесипкөйлөрдүн профессионалдуулугун сактоосу өз жемишин берет.

Акыркы жылдарда басма сөз беттеринде, жарнамаларда, айрыкча жаш муундар арасында, айрым бир мезгилдерде мааниси өзгөргөн «жаңы» аралашма, маани-маңызсыз тил, сөздөр эл арасына таркалууда. Ошондон улам система тилге таасир этсе, «тил» маселеси системага таасир этип жатканын байкоого болот. Тилдин экологиясынын тазалыгы, бул адабият, маданият жана искусство, билим берүү багыттарынын да экологиялык тазалыгы болуп саналат.

Эне тилибиздин бизге чейинки тил, сөз баалуулуктарын сактай билүү ар бир улут ээлеринин атуулдук парзы болуп саналат.

Азыркы учурда коомдук өзгөрүштөрдүн негизинде, жашоого миңдеген жаңы сөздөр кирип жатат. Алардын арасында бир топ баасыз сөздөр да бар экенин билебиз. Ал сөздөр маани-маңызсыз эле эмес, сөздүктөрдө жок болгонуна карабай, эл арасында кеңири тарап айтылып да жүрөт.

Ал гана эмес, алар мурунку маани-маңыздуу улуттук эне тилдеги сөздөрдү сүрүп чыгырып да коюуда.

Ушундан улам – азыркы муундар, б.а. мектеп окуучулары, студенттер, орус тилдүү мектептерде окуган улутубуздун жаш муундары, бирин-эки маданият жана маалымат тармакта-

рынын кесипкөйлөрү, ошол учурдук «жаргондуу-модный, келгин» сөздөрдү бат кабыл алып кеңири пайдаланышууда. Ошондон улам эне тилдеги кээ бир нукура улуттук сөздөр бурмаланып айтылып же такыр унутулуп айтылбай калган учурлар да кездешет.

Ал эмес, эл арасында да эне тилибиздеги улуттук мүнөздөгү сөздөрдү бузуп, өзгөртүп айтуу формасы учурайт. Жогорудагы тил мүчүлүштөрү эл арасында кандай орун алган болсо, жашоонун агымы менен аралашып отуруп, жаштардын чөйрөсүндө, ал гана эмес, атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайларынын студенттеринин өз ара байланышууларында дагы орун алууда.

Өлкөбүздөгү улуттук театр искусствосунун профессионалдуу адистери: театр сынчысы, (театровед), драматург, режиссёр, адабияттык бөлүм башчы, актёрлор тобу.

Аларды окутуп, даярдап чыгарып жаткан окуу жайлардын окутуучулары, жеке эле өздөрүнүн спецификасына керектүү анализдери менен чектелбестен, студент айтып жаткан сөздөрдүн лексикалык, фонетикалык, стилистикалык маанилерин талкуулоого милдеттүү болуулары талапка ылайык келет.

Анткени, театрларда эмгектенүүгө келген жаш адистердин арасынан, эне тилдеги нукура сөздөрдү туура айтууга жана сөздөрдүн маанисин адабияттык тилде толук-кандуу жеткизүүгө кудурети жетпеген учурлар кездешет.

Тил, сөз сүйлөө искусствосун аркалагандар жана актёрлор сахнада тамгаларды, муундарды билүүсү, алардын жан дүйнөлөрүн сезүүсү жана ошондой эле сөздөрдүн, фразалардын максаттарын билүүсү зарыл. Айрыкча артист өз эне тилин эң мыкты билиш керек. Сахнадагы тил, сөз начар сүйлөнүп жатса, ашыкча сезимталдыктын эмне кереги бар? Жашообүздө кандайдыр бир максатты, зарылчылыкты, маселени көздөгөндүгүбүздөн улам, толук кандуу, натыйжалуу, максатка ылайыктуу өз сөзүбүздүн жардамы менен өзүбүзгө эмне керек болуп жатканын, эмнени каалап жатканыбызды билдире алабыз. Ал эми, сахнада болсо, автор тарабынан берилген, башка бирөөнүн сөздөрүн, көп учурда, өзүбүз айткыбыз келбеген, же бизге кереги жок сөздөрдү сүйлөйбүз. «Сахнада бир гана дене (тулку, бой) менен эмес, ошондой эле дил, үн, тил, сөз аркылуу да таасирлентүү кыймыл аракет жасоого болот. Эң татаал ойлорду чагылдырган, эң жөнөкөй сөздөр, биздин бардык көз карашыбызды өзгөртөт. Сөздөр адам баласынын ой-пикири-

нин айкын көрсөтүүчүсү болуп саналат. Сөздөрдөн тышкары, интонация менен паузалар дагы, угуучу менен көрүүчүгө эмоционалдык таасир тийгизүү күчүнө ээ болушат.

Демек, андай шартта көрүүчү, угуучуга «тил, сөз» эле эмес, сөздөрдүн күчү, жардамы аркылуу тартуулануучу жалпы чыгарманын жана андагы образдын башкы максаты, мааниси, идеясы, темасы жеткиликтүү болуусу парз. Анткени, «тил-сөз» актердук жаралуулардын булагы болуп саналат.

Тамгаларды, муундарды, сөздөрдү адам баласы ойлоп тапкан эмес, алар биздин туюмдарыбыздын, ниеттерибиздин, табиятыбыздын, убакыттын жана жердин, дегеле жашообүздүн өзүнүн кеңеши болуп эсептелет.

Эгерде сахнадагы артист тамганын жанын сезбесе, ал сөздүн да жанын сезбейт, анда ал албетте фразанын, пьесадагы ойдун, образдын да жанын сезбейт.

Негизгиси, атайын театралдык орто жана жогорку окуу жайларынын эң негизги кесиптик сабактары болуп эсептелген «сахна тили жана көркөм окуу», «актердук чеберчилик» курстарынын окутуучуларынын «тил чеберчилиги» боюнча кеңири түшүнүктө болуулары студенттерге өз жемишин берет.

Өлкөдөгү театр искусствосунун ички жана тышкы абалдарына көз салуудан улам, театрдын репертуар маселесине тереңирээк маани берүү талабы пайда болот. Андай шартта, бүгүнкү күндөгү театрларга сунушталып жаткан пьесалардын авторлорунун чыгармачылык, профессионалдык деңгээлдери чечүүчү роль ойноору талашсыз.

Драма жаратуучу (драмообразующий) жана эпос жаратуучу (эпосообразующий) компоненттер аристотелдик театр менен эпикалык театрды бири-бирине жакындаштырып турган эң негизги факторлордун бири болуп саналат [7].

Учурдагы актуалдуу темаларды көтөргөн жана таза, так эстетикалык сапаттагы «тил, сөз» менен жогорку деңгээлде жазылган пьесаларсыз, театрлардын репертуар маселесин тереңдетүү мүмкүн эмес. Ошондой эле, театр тармагына абадай керек болгон, өз эне тилин аздектеген, «тил, сөз» берметин иргей билген чыныгы профессионалдуу, таланттуу режиссерлорду, драматургдарды жана билимдүү театр сынчыларын даярдоо маселеси, учурдагы эң курч талаптын

бири болууда. Мурунку учурдагы сырттан атайын даярдалып келип жүргөн, театр искусствосунун бир катар профессионалдуу кадрлары үзгүлтүкө учурагандыктан, аталган татыктуу кесипкөйлөрдүн жетишсиздиги, театр искусствосунун тиешелүү деңгээлге көтөрүлүүсүнө залакасын тийгизген, бирден-бир көйгөйлүү маселенен болууда.

«Чыгармачылыктагы ишкердүүлүк – машинанын буусу сыяктуу! Ишкердүүлүктөгү – максатка ылайыктуу, жемиштүү, даана, так кыймыл аракет – чыгармачылыктын жана тил, сөз сүйлөөнүн негиздери болуп саналат. Сөз сүйлөөдө, эмне жөнүндө айтып жатканыңдын ички маңызын терең түшүнө билүү чыгармачылыктагы кесип ээсине өтө зарыл» [8].

«Театр - турмуштун күзгүсү» деген эң маанилүү бүтүм бар. Театрга келген көрүүчүлөрдүн сахна аркылуу, актёрлор чагылдырып берген өздөрүнүн кубанычтарын, кайгы-өкүнүчтөрүн, сүйүүлөрүн, ж.б. көр пелделик ар кандай абалдары менен түйшүктөрүн, таза жана таамай айтылган эне тилдин терең тамырлуу сөздөрү жана тилинин күчү аркылуу кабылдап кетиши театр искусствосунун эң негизги максаты болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Кулмамбетов Ж. «Кыргыз эпикалык театры дүйнөлүк театрдын конетекстинде». / Республикалык илимий-теориялык журнал «Наука, технологии и инновации Кыргызстана», №5. - Б., 2015. - 196-199-бб.
2. Станиславский К.С. Работа актера над собой в творческом процессе воплощения: Дневник ученика / Константин Станиславский. - СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. - 87-б.
3. Гильерме Фигейредо. Лиса и виноград. (Эзоп). Интернет тармактарынан. <http://lib.ru/pxesy/figer.iredo/ezop.txt>. 9-28-бб.
4. Абдуллаев Э., Турсунов А. Кыргыз тили. IX-X класстар үчүн окуу китеби. 10-басылышы. - Фрунзе: «Мектеп» басмаканасы, 1986. - 162-163-бб.
5. Станиславский К.С. Работа актера над собой в творческом процессе воплощения: Дневник ученика / Константин Станиславский. - СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. - 106-107-бб.
6. Дулатова Г. Кыргыз театрынын сахналык кеби. Театр окуу жайлары үчүн окуу китеби. / С.Асанбековдун редакциясынын алдында. - Б.: «Шам», 2004. - 6-б.
7. Кулмамбетов Ж. «Эпикалык театрдагы монологдун орду». / Республикалык илимий-теориялык журнал «Наука, технологии и инновации Кыргызстана», №5. - Б., 2015. - 214-216-бб.
8. Станиславский К.С. Работа актера над собой в творческом процессе воплощения: Дневник ученика / Константин Станиславский. - СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. - 97-б.

Рецензент: д.филос.н. Сариева К.С.